

Анотація

У статті розглянуто проблеми модернізації змісту шкільної історичної освіти України на основі підготовленого до друку у 2015 р. (Видавничий дім «Освіта») нового підручника «Історія України» для учнів 7 класу загальноосвітньої школи (автори: Гупан Н. М., Смагін І. І., Пометун О. І). Доведено, що ця навчальна книга має суттєві відмінності у поданні змісту та відрізняється від попередніх навчальних книг з вітчизняної історії якісно новим методичним апаратом спрямованим на реалізацію особистісно орієнтованого навчання. Автори наголошують - наявність інноваційного навчально-методичного забезпечення автоматично не продукує модернізації шкільної історичної освіти. Підвищення її якості може бути реалізоване лише за умов готовності вчителів втілювати прогресивні зміни у власному викладанні, що потребує від педагогів осмислення сутності пропонованих зрушень у сучасному шкільному підручникотворенні.

Ключові слова: історія України, шкільний підручник, методичний апарат, зміст

Textbook with which it is interesting to work: about a new textbook on history of Ukraine for 7th grade

Summary

The article deals with the problems of modernizing the content of school history education of Ukraine on the basis of a new textbook "Ukrainian History" prepared for publication in 2015 (Publishing House "Education") for students of the 7th form of a secondary school (authors: N. Gupan, I. Smagin, O.Pometun). It is proved that this educational book has significant differences in a presentation of the content and differs from the previous educational books from national history by a qualitatively new methodical apparatus aimed at the implementation of personally oriented learning. The authors emphasize that the availability of innovative teaching and methodological support does not automatically produce the modernization of school historical education. The enhancement of its quality can only be realized if teachers are ready to implement progressive changes in their own teaching, which requires teachers to understand the essence of the proposed changes in modern school textbooks.

Key words: history of Ukraine, school textbook, methodical apparatus, content

Гупан Н. М., д.п.н., проф.

Підручник, з яким цікаво працювати: про нову навчальну книжку з історії України для семикласників

В сучасних умовах розбудови українського суспільства гостро постає проблема якості шкільної історичної освіти. Серед навчальних предметів цієї галузі знання важлива роль відводиться курсу історії України, який школярі починають систематично вивчати з сьомого класу і завершують у

випускному. Останніми роками Національна академія педагогічних наук України визначила нові вектори удосконалення шкільної освіти. На думку її президента В. Кременя: «Освіта має ефективно прищеплювати прогресивні й перспективні цінності та життєві пріоритети, що сприятимуть успішній орієнтації і продуктивній діяльності в знанневому суспільстві, де головною сферою впливів на людину є інформаційна, з потоками спрямованої інформації, що постійно збільшується. Тож молоді потрібно давати сучасну світоглядну підготовку, формувати в неї громадянську позицію, почуття національної єдності, патріотизм» [1, с. 9]. З урахуванням визначених пріоритетів у 2012 р. було модернізовано шкільні програми з історії розробка яких пов'язувалася з переходом до нового Державного стандарту освіти 2011 р. Ці документи орієнтовані на утвердження людиноцентрованої освіти, яка враховує сутнісні індивідуальні характеристики, розкриває обдарування кожної дитини і на цих основах має забезпечувати максимальну реалізацію її потенціалу у суспільстві. Звісно, що такі зрушення потребують оновлення змісту і якісно нового методичного апарату шкільного підручника з вітчизняної історії.

Деякі міркування щодо порушеної проблеми можемо знайти в наших попередніх працях, а також у публікаціях К. Баханова, С. Власова, І. Гірича, І. Коляди, П. Мороза, О. Пометун, О. Удада та ін. Проте у цих дослідженнях переважно висвітлювалися концептуальні проблеми трансформації шкільної історичної освіти і підходи до формування змісту навчальних програм історичних курсів, тоді як подання змісту та побудова методичного апарату у підручникотворенні з історії для учнів загальноосвітніх шкіл здебільшого залишалися поза увагою дослідників.

На усунення вказаної прогалини й спрямована дана стаття. Водночас мотивацією для її написання стала підготовка до друку у 2015 р. (Видавничий дім «Освіта») нового підручника «Історія України» для учнів 7 класу загальноосвітньої школи (автор Гупан Н. М., Смагін І. І., Пометун О. І), що має суттєві відмінності у поданні змісту та відрізняється від попередніх навчальних книг з вітчизняної історії якісно новим методичним апаратом спрямованим на реалізацію особистісно орієнтованого навчання [3]. Проте, наявність інноваційного навчально-методичного забезпечення автоматично не продукує модернізації шкільної історичної освіти. Підвищення її якості може бути реалізоване лише за умов готовності вчителів втілювати прогресивні зміни у власному викладанні, що потребує від педагогів осмислення сутності пропонованих зрушень у сучасному шкільному підручникотворенні. Керуючись такими міркуваннями вважаємо

за доцільне ознайомити вчителів з власними пошуками шляхів оновлення шкільної історичної освіти та запропонувати їм долучитися до ефективної роботи з новим підручником.

Мета нашої статті полягає у висвітленні особливостей подання змісту та побудови методичного апарату нового шкільного підручника з історії України для учнів 7 – го класу загальноосвітньої школи.

Реалізацію поставленої мети розглянемо на матеріалах зазначеного нового підручника відмінність якого від попередніх полягає у тім, що в ньому подання змісту здійснено з позицій сучасної педагогічної парадигми – особистісно орієнтованого навчання. У висвітленні вітчизняної історії у книзі домінує людиноцентризм на противагу державоцентризму, що характерний для інших шкільних підручників. Навчальний матеріал зосереджено навколо таких сутнісних змістових ліній: «людина - природа», «людина – світ уявлень та ідей», «людина – світ речей», «людина - влада», «людина - суспільство».

Важливою відмінністю нового підручника від попередніх є принципова позиція авторів – не драматизувати вітчизняну історію. За роки незалежності України такий підхід ледь не став традицією в українській історіографії. Концентроване відображення цієї ідеї домінувало не тільки в текстах підручників і посібників, а й на обкладинках навчальних книжок з історії у вигляді соняшника у терновому вінку, що символізував Україну. Якщо шкільний підручник з вітчизняної історії (з початку її вивчення і до випускного класу) утверджує у свідомості учнів ідею трагізму і послідовно вводить дітей у депресивний стан, то зрештою вони дійдуть думки, що їм не поталанило з Батьківщиною і треба шукати можливості перебратися до кращих країн. Водночас ми не уникаємо висвітлення тяжких випробувань в історії нашого народу (вони притаманні й іншим), але це були часи напрацювання нового життєвого досвіду у складі сусідніх держав та пошуку інших шляхів розбудови українського суспільства тощо.

У відповідності до шкільної програми новий підручник з історії України представлено як логічне продовження інтегрованого курсу «Всесвітня історія. Історія України» (6 клас) [2, с. 16, 27]. Зокрема, тема першого уроку «Історія України – складова європейської історії» містить різноманітний ілюстративний матеріал (зображення пантеону, колізею, скульптури видатних діячів тощо) пов'язаний з історією Стародавнього світу. Автори пропонують учням завдання: згадати та пояснити з якими явищами історії Стародавнього світу пов'язані представлені у підручнику ілюстрації; назвати визначні досягнення в європейській історії стародавньої доби та ін.

Структуруючи навчальний матеріал нового підручника з історії України, наш авторський колектив взяв до уваги напрацювання у вітчизняній методичній школі член-кореспондента НАПН України, доктора педагогічних наук, професора О. Пометун та її послідовників. Розроблені за її участі шкільні підручники з історії («Історія України. Вступ до історії: 5 кл.» (2013); «Всесвітня історія; 6 кл.» (2014); «Всесвітня історія; 7 кл.» (2015) та ін.) витримані в єдиній педагогічній парадигмі. Наша навчальна книга є продовженням цього методичного стилю. Єдина концепція методичного апарату буде зручною для вчителя який викладатиме історію України паралельно із всесвітньою історією у сьомому класі загальноосвітньої школи.

Фактично, за нашим підручником, навчальна робота на уроках з вітчизняної історії у 7 класі реалізується як новий етап розвитку ключових та предметних компетентностей учнів згідно з їх віковими можливостями. Водночас, задля посилення наступності викладу внутрішніх логічних зв'язків у деяких темах пропонується нова послідовність вивчення програмного матеріалу. Зокрема, внутрішня політика князів неодмінно висвітлюється із зовнішньою попри те, що ці складові в програмі подекуди розпорошені. Прагнення авторів упорядкувати системний виклад присутнє у новому підручнику й у чіткій послідовності структурування фрагментів пов'язаних із висвітленням розвитку вітчизняної культури: розбудови суспільного життя; зрушень у побуті.

Нова навчальна книга орієнтована на розкриття особливостей розвитку українських земель у IX – XV ст. В ній розглядаються процеси становлення і розбудови Київської та Галицько-Волинської держав, Кримського ханства, політичний статус українських земель у складі Великого князівства Литовського та інших держав, особливості соціально-економічного становища та структури середньовічного суспільства на території України, здобутки української культури. Концепція підручника (як засобу навчання) виходить з того, що він має максимально забезпечити можливості самостійної роботи учнів як на уроці, так і вдома. Навчальний матеріал розподілений (відповідно до програми) на п'ять розділів, які складаються з параграфів – уроків. Назва кожної теми уроку відбиває основну ідею, думку відповідного тексту. Змісту навчального матеріалу розділів передують два уроки, один з них – це повторення того, що вивчалось учнями з історії у попередньому шостому класі, другий – вступний «Що вивчає середньовічна історія України». У вступному уроці семикласники знайомляться з особливостями розвитку українських земель у IX – XV ст. і джерельною базою вивчення вітчизняної історії доби Середньовіччя. Характерно, що ці

два уроки є не тільки змістовим місточком між шостим і сьомим класом, а й переходом методичної спрямованості із визначенням стилю викладу навчального матеріалу.

Вибудовуючи логіку викладу навчального матеріалу автори враховували вікові особливості семикласників в опануванні складними наскрізними поняттями з якими учням доведеться зустрічатися не тільки у подальші роки навчання історії, а й під час вивчення інших шкільних курсів – правознавство, література тощо. Серед таких понять: «імперія», «верстви», «магдебурзьке право», «фільварок», «магнат», «шляхта», «панщина», «кріпацтво» та ін.

Підвищення якості навчання історії може бути досягнуто за умови опанування учнями уміннями і навичками опрацювання навчального матеріалу. Тому цій роботі має приділятися особлива увага на уроках з курсу. У сьомому класі доцільно продовжувати роботу з учнями стосовно підвищення їхньої загальноосвітньої підготовки. У новому підручнику передбачено організаційну діяльність учнів з розвитку вмінь використовувати підручник як джерело знань, застосовувати історичні поняття для пояснення минулого, висловлювати ставлення до діяльності висвітлених у підручнику історичних діячів, отримувати інформацію з різних історичних джерел тощо. Окрім того, опрацьовуючи фрагмент історичного документу, семикласники повинні не тільки визначати його головну ідею, й пояснити, чи можна довіряти інформації викладеній у документі, порівнювати зміст декількох джерел, щоб скласти план висвітлення відповідної історичної події, явища тощо.

У новому підручнику кожен параграф є цілісною системою компонентів змісту, що забезпечують розв'язання завдань конкретного уроку, та орієнтовані на активну діяльність школярів і можуть бути реально засвоєні всіма учнями. У навчальній книзі поєднано основний (інформаційний) текст, візуальний ряд (включаючи поліграфічний дизайн) та методичну складову для опрацювання учнями і вчителем кожної теми уроку та розділу в цілому.

Успішність дітей у навчанні та у подальшій їхній життєвій діяльності залежить від стилю мислення. З урахуванням цього навчальний процес має бути орієнтований на довготривале мислення, що й реалізовано в *інформаційній функції* підручника. Вона забезпечена у параграфах авторським текстом (де розкриваються основні ідеї і поняття теми) та додатковими елементами, що доповнюють, конкретизують авторський текст

(фрагменти історичних документів, візуальний ряд, додаткові тексти пов'язані з темою уроку).

Важливо щоб на уроках вчителі заохочували школярів до роботи з підручником. Учні мають навчитися читати текст осмислено, вміти структурувати його (виділяти головне, окремі епізоди, складати план), формулювати питання до нього.

Розвивальна функція підручника здійснюється через різноманітні тексти (авторський, історичні документи, фрагменти літературних творів) та пізнавальні завдання. Вчитель організовує роботу учнів спрямовану на розв'язання задач з логічним навантаженням, пропонує школярам творчі завдання пов'язані з опрацюванням різних видів інформації. Запорукою успішної діяльності дітей на уроці є розуміння вчителем системи завдань поданих у підручнику та їх навчального потенціалу.

У підручнику «Історія України» (Гупан Н. М. та ін.) завдання розподілені за такими групами:

- Завдання для опрацювання тексту (пропонуються перед кожним пунктом, оскільки починаючи роботу з текстом учні мають розуміти – навіщо вони його опрацьовують і яким має бути результат). Окремі з них спрямовані на розмірковування. Наприклад: «Поясніть, як природно-географічні умови вплинули на розвиток господарства та спосіб життя східних слов'ян»; «Про що свідчать походи Кия до Візантії?»; «Схарактеризуйте особливості розвитку князівства Феодоро і причини його зникнення»;
- Завдання на розвиток критичного мислення (вони здебільшого починаються зі слів - «доведіть», «порівняйте», «висловіть власну думку» тощо);
- Завдання на осмислення нового матеріалу (пропонуються всередині тексту пункту і зазвичай супроводжують документи та ілюстрації). Наприклад: «Читаючи документ, поясніть, як ставився князь Ярослав до поширення християнства в Київській Русі»; «На основі ілюстрацій розкажіть з яких груп складалася шляхта та яку роль вона відігравала у суспільстві»; «Спираючись на опис та зображення замку в м. Любечі, поясніть, хто був замовником таких споруд і з якою метою вони зводились»;
- Завдання для повторення і осмислення результатів уроку (розташовані наприкінці параграфа). Вони орієнтовані на диференційоване навчання дітей з різним рівнем підготовки. Зокрема, простими є репродуктивні

завдання. Наприклад: «Назвіть роки правління князя Данила Галицького»; «Покажіть на карті № 5 територію Галицько-Волинського князівства за правління Данила Романовича та схарактеризуйте зміни у його внутрішній політиці»; «Опишіть зрушення, що сталися у війську Галицько-Волинської держави за правління князя Данила» та ін. Завдання більш складного рівня (перетворюючі та творчо-пошукові) виділено курсивом: «Порівняйте спільне та відмінне у внутрішній політиці Данила Романовича й Романа Мстиславича»; «Визначте сутність і наслідки зовнішньої політики Данила Романовича» та ін. Перетворюючі й творчо-пошукові завдання пропонуються учням не лише для осмислення результатів уроку. Вони вміщені подекуди й перед текстами. Такі завдання спрямовані на здобуття (самостійно чи колективно) нових знань і висновків на основі раніше набутих у створюваних вчителем ситуаціях навчального ускладнення.

Відмінністю нашого підручника від усіх попередніх, що видавалися, є практичні заняття. Вони орієнтовані на застосування учнями набутих компетентностей. Наприклад, у параграфі 11 (практичне заняття) «Християнська релігія та церква в житті давньоруського суспільства» учням пропонується 11 завдань різного рівня складності. До більш складних відносяться: «Як Іларіон характеризує Русь у «Слові про закон і благодать? Що він пропонує? Як Іларіон закликає ставитись до правителів Русі? Чому?»; «Яке значення монастирів було у житті давньоруського суспільства? Поясніть на прикладі Києво-Печерського монастиря» та ін.

Значна кількість різнорівневих завдань розширює можливості вчителя організувати диференційоване навчання у відповідності до індивідуальних особливостей дитини та можливостей класу. Вчитель компонує із запропонованих завдань ті, які найбільше підходять учням з урахуванням їхнього рівня розвитку. Водночас, на практичних заняттях передбачено оптимальне поєднання різних форм навчання: індивідуальної, парної, групової, колективної. Принципи організації такої роботи визначено в інструкціях до виконання практичних завдань. Запропоновані у новому підручнику форми навчання є дуже важливими для подальшого розвитку соціальної та громадянської компетентності учнів.

Особлива увага авторського колективу зосереджена на методичній доцільності ілюстративного матеріалу. У нашій навчальній книзі він складається з кількох частин:

- Піктограми, які є маркерами повторюваних рубрик, що орієнтують дітей на певний вид діяльності та позначають завдання котрі треба виконати під час або після читання тексту пункту параграфа. Мають своє маркування й завдання, які пропонуються учням виконувати на уроці разом з однокласниками в парах чи в малих групах;
- Малюнки на історичні теми, які сприяють учням в наочному мисленні та розширюють дидактичні ресурси підручника;
- Документальні фотографії та ілюстрації картин, що відображають історичні джерела або події доби середньовіччя. Керуючись методичною доцільністю подекуди в параграфах подаються фотографії окремих фрагментів пам'яток минулого, схематичні рисунки, котрі дозволяють акцентувати увагу школярів у процесі історичного аналізу навчального матеріалу;
- Історичні карти та картосхеми, які відображують перебіг подій вітчизняної історії та розвивають просторову компетентність учнів. На 27 параграфів (тобто уроків) у нашому підручнику припадає 35 завдань пов'язаних з картами. Пропоновані учням карти тісно пов'язані з текстом підручника і адаптовані до вікових особливостей семикласників.
- Таблиці та схеми становлять важливу складову навчального матеріалу спрямованого на розвиток мислення дітей.
- Шмуц-титuli перед кожним розділом (представлені колажами з ілюстрацій відповідної історичної тематики), звороти обкладинки (де міститься візуальний ряд та пам'ятки учням, як продуктивно працювати з підручником) орієнтують учня на конкретний зміст, підвищують його зацікавленість предметом, мотивують до навчання.

Численні ілюстрації, що містяться у підручнику супроводжуються завданнями які мотивують та орієнтують учнів на роботу не лише описового, а й аналітичного характеру. Завдання спрямовуються на виділення характерних ознак, на порівняння та узагальнення з метою усвідомлення сутності події чи явища, формування у семикласників адекватного уявлення і поняття. Наприклад: «Опишіть за малюнком облаштування давньоруського міського будинку»; «Розкажіть про основні події 907 р., спираючись на ілюстрації»; «Порівняйте (спираючись на ілюстрації) атрибути влади Юрія I з атрибутами влади європейських монархів, відомих вам з курсу історії Середніх віків. Зробіть висновки»; та ін.

Візуальний ряд спрямовано на особливості подання змісту та розбудову методичного апарату навчальної книги. Після кожного розділу підручника учням пропонується спеціальна рубрика «Історичний калейдоскоп» яка орієнтована на диференційоване навчання і має на меті задовольнити допитливість учнів. Тут розміщено цікавинки з теми уроку де йдеться про пам'ятки культури, архітектурно-історичні заповідники, діяльність археологічних та етнографічних експедицій тощо. Окрім цікавого історичного матеріалу учні мають можливість довідатися про сайти музеїв, скористатися інтернет – сервісом «Гугл - земля» та ін. для здійснення уявних екскурсій, підготовки різних повідомлень. Ця рубрика сприяє поглибленню пізнавального інтересу, формує повагу до історичної науки, її пам'яток на теренах України та розвиває уміння використовувати додаткові джерела інформації.

У новому підручнику враховано зростаючі вимоги програми до навчальних досягнень семикласників. Зокрема, програмою передбачено, що «навчання історії дасть змогу учням зрозуміти причини, особливості та наслідки основних історичних подій, явищ і процесів вітчизняної європейської та світової історії в епоху Середньовіччя, характеризувати досягнення і взаємовплив народів і цивілізацій цієї доби, міграції, повсякденне життя і світосприйняття середньовічної людини, порівнювати середньовічні держави і суспільства, діяльність історичних осіб» [2, с. 27]. Саме з таких позицій представлено урок річного узагальнення «Середньовічна історія України та її внесок в загальноєвропейську спадщину». Учні пропонуються завдання, що структурно містяться у трьох групах: I група – завдання, які виконуються безпосередньо на уроці; II група – завдання, котрі передбачають роботу школярів на уроці та позаурочний час; III група – завдання, орієнтовані на позакласну роботу.

Завдання першої групи орієнтовані на виявлення навчальних досягнень семикласників пов'язаних із знанням хронології, фактів, понять, історичних зв'язків (під кутом зору теми уроку). Зокрема, знання основних історичних дат і подій доби Середньовіччя мають завершити досягнення у хронологічній компетентності. Передбачено виявлення навчальних досягнень школярів і в їхній просторовій компетентності (вони показують на картах території розселення східнослов'янських племінних союзів та їхніх сусідів; територію Київської Русі за правління відповідних князів; територію князівств

часів роздробленості; українські землі у складі різних держав та ін.). Семикласникам пропонується розказати про історичних діячів середньовічної України та оцінити їхню роль в історії нашої держави. Від учнів вимагається: назвати і схарактеризувати основні цивілізаційні здобутки українського суспільства та його внесок у загальноєвропейську спадщину часів Середньовіччя; висловити судження щодо значення історії середньовічних держав на території України для подальшого розвитку українського суспільства тощо.

Більш складні завдання містяться у другій групі (вони мають творчий характер і можуть виконуватися як на уроці так і позакласній роботі). Наприклад, учням пропонується: написати твір на тему «Пам'ятки середньовічного періоду історії України»; скласти кросворд використовуючи основні поняття курсу; уявити себе упорядником виставки «Досягнення середньовічного періоду історії України» і спираючись на ілюстративний матеріал параграфів підручника, скласти каталог (перелік) експонатів та пояснити свій вибір.

Завдання третьої групи характеризуються не тільки високим рівнем складності, а й потребують тривалого часу. Виконати їх можливо лише за умови особистого бажання учнів та вчителя, який хоче продовжити започатковану на уроках історії навчальну діяльність у подальшій позакласній пошуковій роботі. Зокрема, школярі можуть дізнаватися, які експонати, пов'язані з українською історією періоду Середньовіччя, є в музеях їхнього міста, обласного центра та дослідити, яку роль відігравала ця епоха в історії краю тощо.

Отже, завдання, що містяться в усіх трьох групах є різнорівневими і вони орієнтовані на диференційоване навчання.

Підсумовуючи зазначимо, що новий підручник повністю відповідає навчальній програмі, він є інноваційним за способом подання змісту та методикою роботи з ним. У книзі містяться принципово нові елементи тексту і методичного апарату, що сприяє успішному набуттю учнями історичних знань, опануванню необхідними уміннями та формуванню предметної компетентності. Підручник розширює можливості особистісно орієнтованого навчання, оскільки дозволяє вчителю обирати із запропонованих завдань лише ті, що з одного боку забезпечать досягнення очікуваних результатів уроку, а з іншого – будуть посильними і доступними для учнів.

Список використаних джерел

1. Кремень В. Г. Проблеми якості української освіти в контексті сучасних цивілізаційних змін / В. Г. Кремень // Український педагогічний журнал. – 2015. - № 1. – С. 8 – 15.
2. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів: Історія України; Всесвітня історія; Основи правознавства. 5 – 9 класи.- К. : Видавничий дім «Освіта», 2013. – 96 с.
3. Гупан Н. М., Смагін І. І., Пошетун О. І. Історія України: Підруч. для 7 класу загальноосвітніх навч. закл. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2015. – 224 с.

Анотація

Гупан Н. М.

Підручник з яким цікаво працювати: про нову навчальну книжку з історії України для семикласників